

פתיחה למסכת ראש השנה

שמות פרק יב

1

(א) וַיֹּאמֶר ה' אֶל מֹשֶׁה וְאֶל אֶהֱרֹן בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם לֵאמֹר: (ב) הַחֲדָשׁ הַזֶּה לְכֶם רֹאשׁ חֲדָשִׁים רֹאשׁוֹן הוּא לְכֶם לְחֲדָשֵׁי הַשָּׁנָה:

שמות פרק כג

(טו) אֵת חַג הַמִּצּוֹת תִּשְׁמֹר שִׁבְעַת יָמִים תֹּאכַל מִצּוֹת כֶּאֱשֶׁר צִוִּיתְךָ לְמוֹעֵד חֲדָשׁ הָאָבִיב כִּי בּוֹ יֵצְאֶת מִמִּצְרַיִם וְלֹא יֵרָאוּ פְנֵי רִיקָם: (טז) וְחַג הַקִּצִּיר בַּכּוֹרֵי מַעֲשֵׂיךָ אֲשֶׁר תִּזְרַע בְּשָׂדֶה וְחַג הָאֶסֶף בְּצֵאת הַשָּׁנָה בְּאֶסְפְּךָ אֵת מַעֲשֵׂיךָ מִן הַשָּׂדֶה:

2

מתוך: ארבעה ראשי שנים/ פרופ' אהרן דמסקי, אונ' בר אילן הדרף השבועי מס' 322
לוחות השנה בעולם העתיק היו במובנים רבים ביטוי לטבע בעולם האלילי טבע ודת היו תמיד שלובים ביחד; השמש, הירח, השדות, היערות, הנהרות, הסערה והפוריות הנם גילויים של האלוהות ומוצאים את ביטויים בלוח השנה. בעולם העתיק, שלתוכו נולד עם ישראל, היו שני מרכזי תרבות – מסופוטמיה ומצרים. שניהם ... החלו את ההיסטוריה שלהם כ"תרבויות נהר". ... חברות אלו קבעו את שיעון הזמן שלהם בהתאם: השנה החלה באביב אחרי שהשלג נמס בהרים וזרם לתוך הנהרות, ובתאריך זה הם מיסדו את מערכת היחסים שלהם עם הטבע, הדת והשלטון האזרחי.

תרגום יונתן על מלכים א פרק ח פסוק ב

3

תרגום יונתן – תרגום ארמי למקרא, שחורג מתרגום מילולי ועשיר בדברי אגדה. מקורו כנראה בא"י, ע"פ המחקר לא לפני המאה ה-8 אך המסורת מייחסת אותו ליונתן בן עוזיאל תלמידו של הלל הזקן

ואתכנישו לות מלכא שלמה כל אנש ישראל
בירחא דעתיקיא דקרן ליה ירחא קדמאה בחגא וכען
הוא ירחא שביעי
(בחודש שקדמונים קראו לו ירח ראשון, בחג, וכעת הוא חודש שביעי)

רד"ק שם

4

ר' דוד קמחי נולד בנרבונה שבפרובנס סמוך לשנת ד"א תתק"כ [1160], ונפטר שם בשנת תתקצ"ה [1235]. היה מגדולי המדקדקים ומפרשי המקרא

בירח האיתנים – ... ויונתן תרגם בירחא דעתיקא דקרן ליה ירחא קדמאה בחגא וכען הוא ירחא שביעאה
כלומר כי לפני הזמן יצאו ישראל ממצרים היה תשרי החדש

הראשון כי בתשרי נברא העולם ומשיצאו בני ישראל ממצרים בניסן הוא ראש לחדשים ותשרי שביעי לו כי כן אמר להם האל ית' החדש הזה לכם ראש חדשים לכם מכלל כי לשאר העולם אינו ראשון כי תשרי הוא ראשון:

חזקוני על שמות פרק יב פסוק ב

5

רבי חזקיה בן מנוח המכונה חזקוני, מפרשני המקרא במאה ה-13 מעט מאוד ידוע על חייו

ראשון הוא לכם – מכאן ואילך הוא ראשון שמתוך שתמנו החדשים מזמן החירות תזכרו הטובה שעשיתי

עמכם, אבל מאדם הראשון עד עכשיו תשרי ראשון וניסן שביעי כדכתיב במלכים בירח האיתנים בחג ומתרגם יונתן בירחא דעתיקיא קרו ליה ירחא קדמאה וכען הוא ירחא שביע

רמב"ן על בראשית פרק ח פסוק ה

6

דע, כי אחרי שהסכימו שבתשרי נברא העולם, כאשר תקנו "זה היום תחלת מעשיך זכרון ליום ראשון", וכן הוא סדר הזמנים, זרע וקציר וקור וחום, יהיה ראש השנים מתשרי וכן החדשים ממנו הם נמנים, עד שהגענו ליציאת מצרים, ואז צוה הקב"ה למנות בחדשים מנין אחר, שנאמר (שמות יב ב) החדש הזה לכם ראש חדשים ראשון הוא לכם לחדשי השנה ומשם ואילך בכל הכתוב ימנה תשרי החדש השביעי, ועדיין נשאר בשנים החשבון ממנו, דכתיב (שמות לד כב) וחג האסיף תקופת השנה וכך תרגם יונתן בן עוזיאל "בירח האינתנים בחג הוא החדש השביעי" (מ"א ח ב), אמר בירחא דעתיקיא דקרן ליה ירחא קדמאה וכען הוא ירחא שביעאה ובמכילתא (בא א ח) החדש הזה לכם, ולא מנה בו אדם הראשון:

ספר העיקרים מאמר ג פרק טז

7

וכן מצינו בימי עזרא שבטלו מנין החדשים מניסן, שהיו מונין כן כפי משפטי התורה, לפי שכתוב החדש הזה לכם ראש חדשים ראשון הוא לכם לחדשי השנה (שמות י"ב ב'), והיא מצוה ראשונה שנצטוו ישראל, כי אף על פי שתשרי ראש השנה למנין שנות העולם כמו שאמר הכתוב וחג האסיף תקופת השנה, וחג האסיף בצאת השנה (שמות כ"ג ט"ז), וממנו מונין לשמיטין וליובלות, צוה תורה למנות מנין החדשים מניסן בכל חשבונותיהם, לפי שאז יצאו ישראל ממצרים והיתה תחלת צמיחת האומה, וכן תמנה היא גם כן כל חשבונותיה מניסן, ויהי בשנה השנית בחדש השני בעשרים בחדש, בחדש השלישי וגו', ובחדש השביעי באחד לחדש, ובעשור לחודש השביעי הזה יום הכפורים הוא, ואין לחדשים שמות במשפטי התורה, אבל ראוי שיהיה שמם שני שלישי רביעי חמישי ששי שביעי לניסן זכר ליציאת מצרים, וזהו שאמר הכתוב ראשון הוא לכם לחדשי השנה, כלומר למנין החדשים תמנו מניסן אף על פי שלמנין שנים ראוי למנות מתשרי כמו שאמרנו.

וכאשר עלו מבבל ראו לעשות זכר לגאולה השנית ועשו זה בשני דברים, האחד שהניחו כתב עברי ובחרו להם כתב אשורי זכר שגלו אל אשור ונגאלו משם, וכן אמרו רבותינו ז"ל בתוספתא דמסכת סנהדרין, למה נקרא שמו אשורית שעלה עמהם מאשור....

וכן עשו דבר אחר זכר לגאולה השנית, והוא שהניחו מלשנות מנין החדשים מניסן כמו שהיו רגילין למנות זכר ליציאת מצרים, וחזרו למנות מנין אחר לחדשים, וזהו שאמרו רבותינו ז"ל שמות החדשים עלו עמהם מאשור, כלומר שהיו מונין החדשים בשמותם תשרי מרחשון כסליו כמו שהיו מונין אותם באשור זכר לגאולה השנית ולא שני שלישי רביעי כאשר בתחלה, וכן כתב הרמב"ן ז"ל בפרשת בא אל פרעה.

ונראה מזה כי הם הבינו שצווי מנין החדשים היה זמני, רוצה לומר כל עוד שתמיד הגאולה היא, אבל אחר שגלו שנית ונגאלו משם ונצטוו על ידי ירמיה לא יאמר עוד חי ה' אשר העלה את בני ישראל מארץ מצרים כי אם חי ה' אשר העלה ואשר הביא את זרע בית ישראל מארץ צפון וגו' (ירמיה כ"ג ז'), ראו להניח המנין הראשון שהיה זכר ליציאת מצרים וחזרו למנות מנין אחר מתשרי לשנות העולם, והשאירו שמות החדשים שעלו עמהם מאשור זכר לגאולה השנית, כי הבינו שצווי מנין החדשים מניסן היה זמני ולא צווי נצחי אף על פי שלא נזכר בו זמן.

משנה מסכת ראש השנה פרק א משנה א

8

ארבעה ראשי שנים הם באחד בניסן ראש השנה למלכים ולרגלים באחד באלול ראש השנה למעשר בהמה רבי אלעזר ורבי שמעון אומרים באחד בתשרי באחד בתשרי ראש השנה לשנים ולשמיטין וליובלות לנטיעה ולירקות

באחד בשבט ראש השנה לאילן כדברי בית שמאי בית הלל אומרים בחמשה עשר בו:

משנה ב

בארבעה פרקים העולם נידון בפסח על התבואה בעצרת על פירות האילן בראש השנה כל באי העולם עוברין לפניו כבני מרון שנאמר (תהלים ל"ג) היוצר יחד לבם המבין אל כל מעשיהם ובחג נידונין על המים:

פסיקתא דרב כהנא (מנדלבוים) פרשה ה

9

[יב] א"ר ברכיה החדש הזה לכם (שמות יב: ב) , סימן הוא לכם, כירח יכון עולם (תהלים פט: לח) , כהדין סיהרה מלא ופגים, אם זכיתם הרי אתם מונים למלאתו, ואם לאו הרי אתם מונים לפגמו. אברהם יצחק יעקב יהודה פרץ חצרון רם עמינדב נחשון סלמן בועז עובד ישי דוד שלמה, וישב שלמה על כסא י"י למלך (דברי הימים א' כט: כג) , הא סיהרה על מלאיה. הרי אתם מונים לפגמו, רחבעם אביה אסא יהושפט יהורם אחזיהו יואש אמציהו עוזיהו יותם אחז יחזקיהו מנשה אמון יאשיהו צדקיהו, ואת עיני צדק

ונתנה תוקף

10

ונתנה תקף קדשת היום

כי הוא נורא ואיום

ובו תנשא מלכותך

ויכון בחדס כסאך

ותשב עליו באמת.

אמת כי אתה הוא דין ומוכיח ויודע ועד

וכותב וחותם וסופר ומונה.

ותזכר כל הנשכחות,

ותפתח את ספר הזכרונות.

ומאליו יקרא.

וחותם יד כל אדם בו.

ובשוfer גדול יתקע.

וקול דממה דקה ישמע.

ומלאכים יחפזון.

וחיל ורעה יאחזון.

ויאמרו הנה יום הדין.

לפקד על צבא מרום בדין.

כי לא יזכו בעיניך בדין.

וכל באי עולם יעברון לפניך כבני מרון.

כבגרת רועה עדרו.

מעביר צאנו תחת שבטו.

כו תעביר ותספר ותמנה ותפקד נפש כל

חי.

ותחתך קצבה לכל ברייתך.

ותכתב את גזר דינם:

בראש השנה יכתבון

וביום צום כפור יחתמו

כמה יעברון וכמה יבראו

מי יחיה ומי ימות.

מי בקצו ומי לא בקצו

מי במים. ומי באש

מי בחרב. ומי בחיה

מי ברעב. ומי בצמא

מי ברעש. ומי במגפה

מי בחניקה ומי בסקילה

מי ינוח ומי ינוע

מי ישקט ומי יטרף

מי ישלו. ומי יתסר

מי יעני. ומי יעשר

מי ישפל. ומי ירום

ותשובה ותפלה וצדקה

מעבירין את רע הגזרה

כי קשמך כו תהלתך

קשה לבעס ונוח לרצות

כי לא תחפץ במות המת

כי אם בשובו מדרכו וחייה

ועד יום מותו תחקה לו

אם ישוב מיד תקבלו.

אמת כי אתה הוא יוצרם

ואתה יודע יצרם

כי הם בשר ודם.

אדם יסודו מעפר, וסופו לעפר

בנפשו יביא לחמו

משול כחרס הנשבר

כחציר יבש וכציץ נוכל

כצל עובר וכענן כלה

וכרוח נושבת וכאבק פורח

וכחלום יעוף.

ואתה הוא מלך אל חי וקנין

אין קצבה לשנותיך. ואין קו לארץ ימיך

ואין לשער מרפבות כבודך.

ואין לפרש גלום שמך

שמך נאה לך. ואתה נאה לשמך.

ישמנו קראת בשמך.

עשה למען שמך. וקדש את שמך על

מקדישי שמך

בעבור כבוד שמך הנערץ והנקדש

כסוד שיח שרפי קדש

המקדישים שמך בקדש

דרי מעלה עם דרי מטה

קוראים ומשלישים בשלוש קדשה

מתוך: פירוש ר' שמשון רפאל הירש על שמות יב ב

11

ראשון הוא לכם לחדשי השנה. זה יוחי נוסף: לפתוח את סידרת החודשים בניסן.

„שנה” — משורש „שנה”: חזר, הוה אומר: מעגל ימים שבסופו חוזר אותו יום על פני האדמה, לומר, הארץ תימצא שוב באותו מעמד ברקיע, אופייה העונתי חוזר לקדמותו. בהיתום חודש, רק זראה הירח חוזר לקדמותו, אך אופיו של היום — מבחינות אחרות — יהיה שונה בחודש הבא מזה של החולף. אי לכן, לא נאמר כאן „חדשי שנה”

לסבענו הכפול חרותה אפוא על ספר מסעות חינו. כל אשר ארצי הוא, נולד מני ליל וללא פרח, ואף כי יעלה אל זיו צהרים ברוביציץ וברוב-פרי, הלילה יהיה לו — נטול-פרח — לקבר. כל אשר קדוש ויהודי הוא, מוצאו מן האור והחיים, וגם כי יאבקו בו, בחצי דרכו, לילה ומחת, היחלץ ייחלץ מליל וממחת אלי אור וחיים; ואשר נולד מבוקר ואביב, סופו הבוקר ולקראת אביב יתחדש*.

(ג'1) עדת, „עדה” — משורש „יעד”: לקבוע תפקיד, אגודה הקשורה עלידי אחדות התפקיד.

ל בית אבת: בית ההורים, המקיף לעיתים משפחות אחדות, אשר כולן עדיין מאוחדות מסביב לאב משותף. לפיכך ייתכן ובית-אב יקיף שבט שלם (ראה פי' במדבר א, ב; יז, יז).

ל בית: בית לעצמו. ואם יימעט הבית מהיות משה. קשה למצוא דוגמה, לפיה יהיה פירושו של „היות משה”: להיות שותף במשהו או להיות שייך למשהו. ועוד, הרי בית לא יוכל להיות קסן מלהשתתף בשה, אלא קסן מלהחזיק לבדו בשה. ואם זאת היתה הכוונה, צריך היה לומר: „מהיות לו שהי”. ובלאו הכי, כבר בא מקרה זה על תיקונו בצורה טבעית עלידי

* עי' בנספח הגהות מכתב-יד המחבר זצ"ל.

כדוגמת „ראש חדשים” לעיל, כי אם „חדשי השנה”, הידועה. בנאת כבר נרמז כי השנה קבועה ועומדת כשנת תבל, ולעומת זאת מתחיל במסגרתה מחזור-חודשים חדש, יהודי. ואכן ניתן לנו בזאת מחזור-עיתים כפול: שנת תבל, הפותחת בתשרי, הוא החודש השביעי למניינו, ושנה יהודית, הפותחת בניסן, הוא החודש הראשון למניינו, חודש הגאולה ממצרים. ברם, הגם שסידרת חודשינו פותחת בניסן, מתחילה השנה ומסתיימת — בתשרי. זאת למדנו מן הכיטויים „וחג האסף בצאת השנה” (להלן כג, טו), „וחג האסף תקופת השנה” (להלן לד, כב).

שתי התחלות אפוא לשנה שלנו, בדומה לשתי התחלות אשר ליום שלנו. שנה אחת, שתחילתה הסתיו, ואם גם יבואו אביב וקיץ, אחריתה יהיה הסתיו, ושנה אחרת לנו, אשר תחילתה האביב, ואם גם יבואו סתיו וחורף, בסופה יהיה האביב. כן יש לנו יום, שראשיתו הערב, וגם כי יתרומם לקראת בוקר וצהריים, יסתיים בערב. ויום לנו, שתחילתו בבוקר, ואף כי ישקע בערב ובליל, בסופו יהיה בוקר. מחוץ למקדש מתחיל היום ומסתיים — בערב; במקדש מתחיל ומסתיים היום — בבוקר (עי' פי' ויקרא ו, ב). שנות הארץ, והשנים הקובעות לגבי תוצרתה ועטקי נכסיה — „לשנים ולשמיטין וליובלות לנטיעה ולירקות” — ולמעשר בהמה (ראש-השנה א, א) — סופרים אותן מסתיו לסתיו. שנות ישראל, שנות חינו ומלכיו, סופרים אותן מאביב לאביב. אזהרה זו

ראשון הוא לכם לחדשי השנה. זה יוחי נוסף: לפתוח את סידרת החודשים בניסן.

„שנה” — משורש „שנה”: חזר, הוה אומר: מעגל ימים שבסופו חוזר אותו יום על פני האדמה, לומר, הארץ תימצא שוב באותו מעמד ברקיע, אופייה העונתי חוזר לקדמותו. בהיתום חודש, רק זראה הירח חוזר לקדמותו, אך אופיו של היום — מבחינות אחרות — יהיה שונה בחודש הבא מזה של החולף. אי לכן, לא נאמר כאן „חדשי שנה”